

Топчий Л. М.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови та літератури
Ізмайльського державного гуманітарного університету

СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ ВТІЛЕННЯ АВТОРСЬКИХ ІНТЕНЦІЙ У ДИСКУРСІ М. ХВИЛЬОВОГО

Анотація. У статті робиться спроба узагальнити лінгвістичний обсяг терміна «інтенція», здійснюється аналіз наукових досліджень, присвячених розгляду цього поняття, визначається змістовий діапазон авторських інтенцій у дискурсі М. Хвильового, розглядаються синтаксеми, які репрезентують комунікативний намір письменника.

Ключові слова: інтенція, намір мовця, категорія, синтаксичні конструкції, висловлення.

Постановка проблеми. У зв'язку із стрімким розвитком антропоцентричного напрямку сучасного мовознавства науковці приділяють особливу увагу мовленнєвій інтенції адресанта. Категорія комунікативної інтенції репрезентує мету спілкування, авторський задум, має суб'єктивну природу і, безперечно, глибоке антропоцентричне підґрунтя.

Аналіз досліджень. У сучасному мовознавстві комунікативну інтенцію, яка стала предметом різновекторних лінгвістичних студій, витлумачують як спосіб вираження певного комунікативного завдання. Універсальність розглядуваної категорії спричинила посилений інтерес до всебічного її вивчення. Лінгвістичні розвідки спрямовані на вивчення різних аспектів феномену інтенції. Кваліфікування її природи та статусу, типологія інтенційних моделей та мовні засоби їх актуалізації та експлікації слугували об'єктом наукових розвідок зарубіжного мовознавства (Олійник А.Д., Кобрин Н.А., Бондарко А.В., Стросон П., Остін Дж., Серль Дж., Грайс Х. та ін.); неодноразово слугували предметом зацікавленості в україністиці (Почепцов О.Т., Бахтін М.М., Бацевич Ф.С., Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Кононенко В.І., Загнітко А.П., Гуївнюк Н.В., Голянич М.І., Шабат-Савка С., Заболотська О., Стасів М.В. та ін.). У коло зацікавлення дослідників потрапляють різні жанрові структури: інтенції роману (Чумаченко О.Ю.), інтенції рекламних текстів (Парщук Н.В.), інтенції драми (Сафонова Н.М.) та щоденникового дискурсу (Степаненко М., Дейна Л.), інтенції фольклорних творів (Івановська О.П.) та офіційно-ділової документації (Цехмейструк О.Г.). Попри поліаспектність у вивченні цього явища, на сучасному етапі в комплексі лінгвістичних досліджень деякі проблеми ще далекі від остаточного розв'язання і потребують глибокого опрацювання. Дотепер відсутні остаточні дефініції терміну «інтенція» та систематизація мовних засобів експлікації її, зокрема в дискурсі М.Хвильового.

Тому **метою** цієї статті є спроба узагальнити лінгвістичний обсяг терміна «комунікативна інтенція» в мовознавчому дискурсі, визначити синтаксичні засоби втілення авторських інтенціональних задумів, зокрема в повістях М. Хвильового. Досягнення мети вимагає розв'язання таких завдань: здійснити аналіз досліджень, присвячених питанню інтенції, визначити змістовий діапазон авторських інтенцій у прозі письменника, розглянути синтаксичні конструкції, які репрезентують комунікативний намір письменника.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що зміст будь-якого висловлення містить, крім пропозицій, інтенційний компонент, який презентує мовленнєвий задум або мовленнєву волю мовця [1, с. 407]. Із розвитком теорії мовленнєвих актів була створена трискладова модель комунікації: мотивація, мета комунікації та намір (інтенція). Інтенція як складова частина мовленнєвої поведінки мовця розглядалася як невід'ємна ланка процесу здійснення впливу на адресата граматично, логічно й семантично структурованим висловленням.

Ще в Середньовіччя значення «intentio» тлумачилося як «спрямованість душі до мети» (Блаженний Августин). Термін, транспонований із пізньої схоластики й феноменологічної філософії Ф. Брентано, Е. Гуссерля, в концепції Дж. Остіна, фундатора теорії мовних актів, позначався терміном «ілокуція».

Утрадиційний погляд, згідно з яким комунікативну інтенцію здебільшого розглядають як осмислений намір мовця, що зумовлює комунікативні стратегії, внутрішню програму мовлення та способи її здійснення» [2, с. 184]. У дослідженнях з інтенції тлумачать її і як «різновид бажання». Ще П. Стросон диференціював наміри на той, який спрямований на «впізнання» реципієнтом інформації, що передається, і на намір мовця, який викликає в адресата певну реакцію [2, с. 184]. У такому плані Ф. Бацевич визначає інтенцію як осмислений чи інтуїтивний намір адресанта, що визначає внутрішню програму мовлення і спосіб її втілення [3, с. 116]. Слушно видається думка Н.І. Формановської: мовленнєва інтенція – «намір виконати дію за допомогою такого інструменту, як мова – мовлення, тобто здійснити мовленнєву дію в комунікативній діяльності, взаємодії з партнером» [4, с. 109].

Увагу привертає позиція С. Шабат-Савки, яка розуміє інтенцію як амбівалентну мовленнєву, синтаксично зорієнтовану категорію, що становить єдність мовленнєвого смислу (психоментальний простір мовної особистості, інтенційні потреби мовця) та мовних засобів реалізації [7, с. 106]. На думку Н.А. Кобріної, інтенція формує «мисленнєвий апарат, важливий для системи засобів і правил їх актуалізації в структурах, слугує механізмом, необхідним для породження конкретного висловлення» [8, с. 45]. Це явище, на переконання А.Д. Олійник, належить до прагматичного рівня, поряд із цілями, мотивами, інтересами й настановами; це, як вважає автор, намір мовця повідомити певну інформацію реципієнтові та спонукати його виконати певну дію [9, с. 32-39]. О. Заболотська акцентує увагу на когнітивній природі інтенції: вона розглядається як психічний стан і когнітивний конструкт, що визначається мотивом і метою, як задум мовця на ґрунті вольової установки, як різновид ментальної репрезентації комуніканта, яка полягає в його намірі донести до адресата за допомогою природної мови певну спрямованість своєї свідомості на положення речей зовнішнього світу і завдяки цьому вплинути на нього [10, с. 175].

У когнітивній науці та філософії ця категорія розуміється як фундамент типології мовленнєвих жанрів [5, с. 54], як джерело комунікативних потреб мовця [3, с. 116], як комунікативна настанова та мета висловлення [6, с. 29]. У психолінгвістиці це явище кваліфікується як «керівна сила у сфері свідомості й мислення людини, що впливає на пропозиційний компонент внутрішньої програми мовлення, вибір стилю, способу здійснення програми шляхом переведення її у вербальну форму» [2, с. 184].

Отже, багатоаспектність цієї категорії зумовлює факт, що на сьогодні в мовознавстві немає загальноприйнятого визначення цього феномену, відповідно і чіткої типології інтенцій. Через це в практиці мовознавчих студій неоднаково представлені типології інтенцій. Перші класифікації запропоновані в концепціях Дж. Остіна та Дж. Сьорля. Так, відповідно до комунікативних потреб (інтенцій) мовця Дж. Сьорль запропонував класифікаційну модель мовленнєвих актів: репрезентативи (асертиви), директиви, комісиви, експресиви та декларативи [11, с. 170]. А. Загнітко представив на розгляд свою типологію, як-от: констативи, промісиви, менасиви, перформативи, директиви, квеситиви [12]. Л. Кисельова диференціює інтенції на інформативну, спонукальну, емоційно-оцінну та контактну [13, с. 149]. О. Почепцов – вихідну та кінцеву, актомовленнєву та постакомовленнєву [14, с. 75]. Й. Стернін виділяє інтенції інформативну, предметну та комунікативну [15, с. 22], а Л.Р. Безугла – репрезентаційну та комунікативну [16, с. 168]. О. Москальська виокремлює інтенцію інформування та інтенцію активізування [17, с. 55–59], О. Заболотська – авторську інтенцію та інтенцію персонажів [10, с. 175].

За іншими принципами побудована класифікація інтенцій у Н. Формановської, яка поділяє їх на практичні та ментальні, сприятливі та несприятливі, реплікотвірні та текстотвірні, інтенції з більшим і з меншим ступенем інтенсивності, інтенції відкриті та приховані [4, с. 30]. С. Шабат-Савка виокремлює інформативну, питальну, спонукальну, оптативну, емоційно-оцінну та інтерактивну інтенції [17, с. 453–456].

Як свідчать наукові спостереження над цим феноменом, ще немає цілісного уявлення про систему засобів його реалізації в мові. Інтенція як складне когнітивно-комунікативне явище формується у свідомості мовця на основі певних знань та уявлень про світ, які становлять концептуальну та мовну картини світу мовця, і вербалізується ним у висловленні під впливом когнітивних і комунікативних характеристик його мовної особистості [18, с. 4]. Відповідно, від мовця, від його комунікативних намірів залежить вибір мовних засобів. Так, С.Т. Шабат-Савка виділяє лінгвістичні маркери, що увиразнюють міжрівневий статус цього явища, і наголошує, що категорію інтенції на рівні дискурсу можуть реалізовувати мовні одиниці різних рівнів: лексичного, морфологічного та синтаксичного [7, с. 117].

Дискурс М. Хвильового, творчий неспокій якого відбився як у публіцистиці, так і в оповіданнях, повістях, – особливе мовне середовище суб'єктивного характеру, яке дає найбільше можливостей для реалізації авторських інтенцій. Їх діапазон репрезентується через систему різнорівневих мовних засобів. Оскільки комунікативну інтенцію мовця визначає категорія оцінки, регулярними в письменника виступають лексичні засоби, зокрема певні слова з додатковим оцінним нашаруванням, які транслюють авторське відчуття дійсності, його комунікативний намір типу: *час конав, всесвітній ідіотизм, мій милий,*

хороший Боженько!, мої голуб'ята тощо. Крім того, експлікують інтенційний компонент і різноманітні синтаксичні конструкції, в яких детермінуються глибинні значення змістової структури речення, увиразнюється позиція мовця, його потреби, цільові настанови [7, с. 106].

Наш інтерес саме і становлять синтаксичні конструкції, які є засобом експлікації інтенційних намірів художника слова. Спостереження за мовним матеріалом показали, що репрезентанти комунікативного наміру письменника виокремлюють цілий ланцюг синтаксичних явищ: модальні синтаксеми, риторичні питання, нечленовані та номінативні речення, парцеляти, питально-відповідні форми, період, характерні звертання, діалогізовані структури, окличні речення, ССЦ, лексичний повтор із семантичним поширенням, незакінчені речення тощо. Крім того, найбільш типовими мовленнєвими авторськими намірами в дискурсі М. Хвильового, який, ніби оголений нерв, гостро сприймає дійсність, є інформативні, спонукальні, суб'єктивно-авторські та емоційно-оцінні інтенції.

Як показало дослідження, комунікативний намір автора виявляється через інформативну інтенцію (інтенції ствердження, передача повідомлення, констатації фактів тощо). Здебільшого вона знаходить вияв у розповідних реченнях, де використовується ресурс суб'єктивної чи об'єктивної оцінки для надання певних характеристик подіям і на які в монологічному мовленні нашаровуються додаткові конотативні відтінки. Названі інтенційні різновиди може експлікуватися і парентетичними конструкціями, які є типовими спеціалізованими засобами констатації факту, інформативного опису чи інформативної розповіді: *Це один із тих, що там на проселочній дорозі, де починаються степи, де колись глушили час джентльмени з города (звичайно, з проститутками, з коньяком, шампанським, з ликером...), де били верцадла, щоб бити...* («Повість про санаторійну зону»). Їх використання найчастіше зумовлене прагненням автора подати негативну оцінку зі значенням несхвалення, осуду, презирства, підтвердити об'єктивність інформації. Інформативна інтенція як типова реалізована в багатьох синтаксичних конструкціях мови М. Хвильового.

Дослідження показало, що до спонукальної інтенції, яка відображає волевиявлення автора як безпосереднього учасника суспільних пертурбацій, варто зараховувати як спонукальні висловлення (прохання, наказ, порада, вимога, рекомендації, заборона тощо), так і питальні конструкції, які, реалізуючи інтенцію запиту, відображають гносеологічну потребу мовця – одержати, з'ясувати чи уточнити інформацію. Ще типовим виявом названої інтенції є діалогізовані структури.

Спостереження свідчать, що в дискурсі М. Хвильового інтенція запиту експлікується питальними словами та питальною інтонацією. Крім того, типовим прийомом експлікації названого наміру є тяжіння письменника до великих побудов із ланцюговим поєднанням питальних речень, що надає більшої гостроти, дієвості, спонукальності, закликає до роздумів. Їх нагромадження виступає суттєвим засобом композиційної організації монологічного або діалогічного мовлення: *... а чи не хочете ви комбінації з трьох пальців? Чому це всі певні, що він у стані повної анабіози? Чому це всі говорять із ним жалісливим тоном, ніби й справді щось неладне?... Але що з того?* («Повість про санаторійну зону»). Така градація питальних конструкцій надає авторському викладу максимального загострення, динамізму, через що актуалізуються болючі проблеми письменником.

Чи не найактивнішим експлікатором спонукальних намірів М. Хвильового є риторичні питання, яким автор надає перевагу: *Ну, хто б, скажімо, наважився назвати його Тарасом Бульбою? Хто б ризикнув із цього сморчка зробити хоч би поганенького вояку?* («Мати»). Їх призначення – бути способом привернення та загострення уваги читача, оцінки ситуації, прихованого ствердження, адресованого особі, яка не вимагає відповіді. Ці конструкції, що містять самозрозумілу відповідь художника слова на проблемні питання того часу, переважно негативну, виражають суб'єктивно-модальне ставлення письменника до подій, осіб, життєвих реалій, свідчать про осмислене бажання памфлетиста домогтися певного ефекту і виступають важливим засобом творення відповідної емоційної тональності твору.

Аналіз мовного матеріалу доводить, що майстер пера для реалізації комунікативно-інтенційних задумів активно використовує різноформлені питально-риторичні структури. Так, доволі частим видається засіб зумисного нагромодження риторичних речень, що, на нашу думку, слугує способом актуалізації соціальної оцінки повідомлення, політичних переконань автора: *Де їхнє почуття своєї людської гідності?... Хіба ті, що живуть тут, хіба вони не являються крамом?* («Повість про санаторійну зону»). А такий стилістичний прийом, як нагромодження риторичних запитань із модально-експресивними частками *хіба* чи *невже* у своєму складі, підсилює напруженість викладу, відображає особливий емоційний стан автора, містить виразний елемент конкретної мотивації: *Хіба анарх маленький? Хіба він не постоїть за себе, коли він всерйоз приймає цю кличку? І що тут особливого? Невже Савонароля – таке погане ім'я?... Нарешті, чого ж анарх мовчить?...* («Повість про санаторійну зону»).

Характерною рисою ідеостилію майстра пера, що відповідає його творчій манері, є запитання, в яких важко визначити природу речення: окличне воно чи питальне: *І на чорта ж тоді я існую? Щоб битися з вітряками?* Письменник філігранно вибудовує своєрідну реакцію-коментар, в якій одночасно реалізуються комбінації интенцій запити та ствердження, що є показником тону всього дискурсу: *І правда, які можуть бути утопії у відсталій економічно й політично країні?* («Повість про санаторійну зону»). У своїх творах М. Хвильовий сам намагається знайти стверджувальну відповідь, оформлюючи її питальними реченнями: *Хіба революційні гасла сьогоднішнього дня завтра не можуть стати революційними? Хіба ми не маємо прикладів? І навпаки: хіба лозунги якогось 1917 року сьогодні не стали фарисейством і матеріалом для спекуляції?* («Вальдшнеп»). Таким конструкціям, де віддзеркалюється громадянська позиція письменника, притаманна експресивна та емоційно-оцінна тональність.

У прозі М. Хвильового привертають увагу і своєрідні звертання у формі запитання, так звані звертання-запитання, які можуть бути звернені прямо або опосередковано до читача чи до опонента: *Брате, що з тобою? Відкіля ця екзальтація? Ти ж, здається, ліквідував її? Відкіля ці Чингіз-Хани, запахи снопів, голубі грози, Голгота та інша «дрібедень»?* А ось ще приклад звернення, де волюнтаристичний характер висловлення передає намір письменника – спонукати читача до змін у дійсності: *Скажіть, будь ласка, хто це там у вашому санаторії живе милістю «владі імущих»? Хто там у вас переоцінює вартості ради свого прекрасного шлунку?* («Повість про санаторійну зону»).

Інтенція запити в письменника реалізується і парентетичними конструкціями, які фрагментарно вимальовують дійсність: *Для лінгвіста було ще багато тут недоговореного, навіть інтригуючого (хіба мало московських дачників мандрує по Україні?), але він сподівався поговорити з приводу цього з Карамзовим... або Йому, по-перше, не подобалась Аглаїна похвала («навіщо ця цукерка, коли він зовсім доросла людина?»), і потім він раптом зловив себе на дешевій патетиці («Вальдшнеп»).*

Відомо, що оцінка, експліцитна вона чи імпліцитна, незалежно від типу интенції, репрезентує авторське відчуття дійсності. Фіксуєчи реалії та висловлюючи своє враження, ставлення, М. Хвильовий вдається до їхнього оцінювання через різні прийоми самовираження. Так, це експлікується через емоційно-оцінні интенції (позитивного чи негативного характеру) в таких фрагментах, в яких домінують задумом створення висловлення є оцінна кваліфікація певних подій, фіксація суб'єктивного ставлення автора до дійсності (радість, сум, осуд, захоплення, зневага, докір, презирство тощо). Прагнення автора передати емоційний стан або реакцію на події репрезентується здебільшого окличними конструкціями типу: *Це ж неможливо!... Це ж якийсь всесвітній ідіотизм!* («Повість про санаторійну зону») та реченськими еквівалентами: *Так!, Ййбогу!, Ах, Боже мій!*

Прикметною рисою дискурсивного почерку письменника є домінування суб'єктивно-авторської интенції, типовим виявом якої виступають модальні синтаксеми, що є засобом реалізації широкого діапазону намірів письменника, його ставлення до дійсності і які виразно передають авторське оцінювання висловлювання. Такі мовленнєві наміри, репрезентуючи емоційно-оцінну семантику, експлікуються через интенцію гіпотетичності (сумнів, припущення, можливість тощо) та интенцію достовірності (упевненість, висновковість, вирогідність тощо): *Він, безперечно, любить (не тільки цей дідок) гарних смаковитих дівчат* («Повість про санаторійну зону»); *О, він, безперечно, розуміє, в чому справа!* (Я (Романтика), 57).

Висновки з дослідження. Отже, интенції в прозі М. Хвильового експлікуються різними мовними засобами: оцінними лексемами, синтаксичними конструкціями, здебільшого питальними і окличними, модальними синтаксемами, інтонацією тощо – використання яких детерміноване интенційним станом письменника. Дослідження їх функційних можливостей вимагає цілісного аналізу з урахуванням конкретного контексту та специфіки дискурсивного тла.

Повноцінне вивчення цієї лінгвістичної категорії: її статусу, принципів функціонування в різних типах висловлення, інвентаризації мовних засобів усіх рівнів, змістового діапазону авторських интенцій, їхніх прийомів і способів вербалізації, зокрема в дискурсі М. Хвильового, – окреслює перспективу для подальших наукових студій.

Література:

1. Бахтін М.М. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. Львів, 2001. С. 406–415.
2. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
3. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. К.: Академія, 2004. 342 с.
4. Формановская Н.И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. М.: Русский язык, 2002. 216 с.
5. Бацевич Ф.С. Лінгвістична генетика: проблеми і перспективи. Львів: ПАІС, 2005. 264 с.

6. Бондарко А.В. К проблеме интенциональности в грамматике. Вопросы языкознания. 1994. № 2. С. 29–42.
7. Шабат-Савка С.Т. Категорія комунікативної інтенції: типові вияви та синтаксична реалізація в сучасній українській мові. Українська мова. 2013. № 1. С. 105–113.
8. Кобрин Н.А. Понятийные категории и их реализация в языке // Понятийные категории и их языковая реализация: Межвуз. сб. науч. тр. Л.: Изд-во ЛГПИ им. А.И. Герцена, 1989. С. 40–50.
9. Олійник А.Д. Етапи комунікативного акту як категорії прагматичної лінгвістики // Мат-ли VI міжнар. наук.- практ. конф. «Основні проблеми сучасної науки – 2010». Том 19. Фил. Науки. София: «Бел ГРАД-БГ» ООД, 2010. С. 37–40.
10. Заболотська О. Типологія комунікативних інтенцій. Науковий вісник ХДУ. Серія Лінгвістика. № 22. 2015. С. 172–179.
11. Сьорль Дж.Р. Классификация иллокутивных актов // Новое в зарубежной лингвистике. М.: Прогресс, 1986. Вып. XVII. С. 170–194.
12. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис: [монографія]. Донецьк: ДонНУ, 2001. 662 с.
13. Киселева Л.Я. Вопросы теории речевого воздействия. М.: Наука, 1980. 280 с.
14. Почепцов О.Г. Основы прагматического описания предложения. К.: Вища школа, 1986. 116 с.
15. Стернин И.А. Практическая риторика. М.: Академия, 2003. 272 с.
16. Безугла Л.Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі: [монографія]. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. 332 с.
17. Москальская О.И. Грамматика текста. Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. 2014. № 1. С. 55–59.
18. Шабат-Савка С.Т. Дискурс як релевантний спосіб втілення комунікативних інтенцій. К: Київський університет, 2011. Вип. 5. С. 451–457.
19. Гнатковська О.М. Комунікативні інтенції: лінгвокогнітивний та прагматичний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови». Чернівці: Рута, 2009. 20 с.

Топчий Л. М. Синтаксические средства воплощения авторских интенций в дискурсе Н. Хвильевого

Аннотация. В статье предпринимаются попытки обобщить лингвистический простор термина «интенция», осуществляется анализ научных изысканий, посвященных изучению этого понятия, определяется семантический диапазон авторских интенций в дискурсе Н. Хвильевого, анализируются синтаксемы, репрезентирующие коммуникативные намерения писателя.

Ключевые слова: интенция, намерения говорящего, категория, синтаксические конструкции, высказывание.

Topchiy L. Syntactic means of translating the author's intentions in the discourse of N. Khvyleviy

Summary. The article attempts to generalize the linguistic scope of the term “intention”, analyzes scientific studies devoted to the study of this concept, determines the semantic range of author's intentions in N. Khvylovy's discourse, analyzes syntaxes representing the communicative intentions of the writer.

Key words: intention, speaker's intentions, category, syntactic constructions, statement.